

Opponensi vélemény

Csernicskó István

**„150 év nyelvpolitikája, A magyar és a vele érintkező nyelvek helyzete a mai
Kárpátalja területén (1867–2017): összehasonlító nyelvpolitikai áttekintés”**

c. akadémiai doktori értekezéséről

(2017)

Az – egyébiránt elsősorban az Egyesült Államok diskurzusából született és elterjedt – nyelvpolitikán kívül aligha van a nyelvészetnek másik olyan területe, amelynek gyakorlati-társadalmi jelentősége ilyen számottevő, a tudományos kutatás szintén Magyarországon viszont igencsak elhanyagoltnak tekinthető. Ez utóbbi vonatkozásban itthon néhány szórványos egyetemi jegyzeten, szöveggyűjteményen és kisebb íráson kívül nemigen áll rendelkezésre sem mélyebb paradigmatisztikus elméleti, sem nagyobb volumenű empirikus munka. E hiátusba illeszkedik Csernicskó István dolgozata. A szerző mind személyes-életvilágbeli háttere (kárpátaljai magyar nemzetiségű és anyanyelvű, ugyanakkor többnyelvű polgár), mind szakmai-tudományos háttere (e területen folytatott több évtizedes kutatómunka) alapján egyenesen predesztinált arra, hogy a megcélzott diszciplínában látványos kutatási feladatra vállalkozzon.

Az értekezés objektumát képező régió, azaz annak a közigazgatási egységnek a területe, amely ma Magyarországon Kárpátaljaként ismert, különösen alkalmas, sőt érdemes nyelvpolitikai (és többnyelvűségi) vizsgálatokra. Ugyanis a XX. század folyamán a régió politikai-közigazgatási státusa a közép-európai történelmi-politikai turbulenciák következtében – mint arra a Bevezetésben a szerző is rámutat – rendkívül változatosan alakult, mondhatni kuriózumnak számít, mivel nem kevesebb mint nyolc alakulathoz tartozott, ezek a következők (1) Magyar Királyság (az Osztrák-Magyar Monarchia keretében), (2) első Csehszlovák Köztársaság, (3) második Cseh-Szlovák Köztársaság,

(4) Kárpáti Ukrajna, (5) Magyar Királyság, (6) Kárpátontúli Ukrajna, (7) Szovjetunió és (8) végül, jelenleg is, Ukrajna.

Azzal összefüggésben, hogy olyan vidékről van szó, amely évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén, Csernicskó a 2. sz. táblázatban tanulságosan szemlélteti az etnikai-nemzetiségi viszonyok változását a mai Kárpátalja területén. Ebből kiderül, hogy a németek és a zsidók látszámcsökkenése volt a legradikálisabb (6. lap). Rámutat a szerző arra a meghatározó tényre is, hogy bármely állam kötelékébe tartozott is ez a régió, az adott országnak a centrumtól távol eső, periférikus vidéke volt (7. lap).

Mivel a dolgozat nyelvészeti szellemiségű, így természetesen nem történeti monográfia elkészítésére irányult és nem is a régió nyelveinek/nyelvváltozatainak filológiai-rendszernyelvészeti elemzésére – ez utóbbi egyébként további izgalmas nyelvészeti kutatási feladatot rejt magában. Csernicskó projektje elsődlegesen a magyar nyelv helyzetére, státusára összpontosít és szociolingvisztikai indíttatással munkálja ki az elmúlt másfél évszázad nyelvpolitikailag releváns a momentumait, mutatja be az egyes korszakok nyelvi tájképét.

A dolgozat I.2. pontja a nyelvpolitika fogalmi meghatározásával foglalkozik. A dolgozat többi – tartalmas és alapos – részéhez képest talán ez a legkevésbé sikerült fejezet. A szerző ugyanis mindössze alig két és fél oldal terjedelemben kísérli meg elemezni a disszertáció diszciplináris alapját és elméleti alapvetését képező nyelvpolitikát mint tudományterületet. A dolgozat témája mélyebb és szerteágazóbb elméleti beágyazódást kívánt volna. Érdeemes lett volna kitérni pl. arra, hogy a nyelvpolitikai aktivitásoknak több síkja van: makro-, mezo- és mikroszint. A szerző csak – bár nem nevezi ezt így – a makroszintre szorítkozik és definíciójában a nyelvpolitikát „valamely állam, párt vagy szervezet” színterének tekinti (10. lap), holott létezik nyelvpolitikai aktivitás és/vagy hatás alacsonyabb szinteken is, pl. egy települési önkormányzat vagy akár egyes személyek esetében (ha mondjuk egy határon túli prominens művész vagy sportoló magyarul ad interjút). A fejtegetések helyenként ellentmondásoktól sem mentesek. E tekintetben – reflexió nélkül – a 10. oldalon szerepel Spolsky egyik 2009-es írására hivatkozva, hogy a nyelvpolitika „egy személy vagy valamely csoport [...] erőfeszítése

[...]”, viszont rögtön az azt követő mondatban Csernicskó mégis azt a következtetést vonja le, hogy a „nyelvpolitika tehát az államnak az a tevékenysége [...]”.

A dolgozat struktúrája kronologikus elvet követ. A II. fejezet a duális monarchia időszakát (1867–1918), a III. fejezet pedig Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvéseit tárgyalja (1918–1939). A IV. részben a területi revízió korabeli nyelvpolitikájáról (1939–1944), míg az V-ben a Szovjetunió nyelvpolitikájának idevágó vetületeiről olvashatunk (1945–1991). A VI. fejezet „a független Ukrajna” nyelvpolitikáját taglalja, eljutva a mai helyzetig. A VII. fejezetben a kortárs szakirodalomban egyre divatosabb „nyelvi tájkép” (linguistic landscape) koncepcióját felhasználva azt domborítja ki a szerző, milyen sokrétűen tükröződik a nyelvpolitika a mai Kárpátalja nyelvi tájképeiben. A VIII. fejezet összehasonlító-szintetizáló áttekintést nyújt a nyelvpolitikáról Kárpátalja vonatkozásában. A IX. fejezet összefoglalja a dolgozat tartalmát, majd a X. az értekezésben feltárt új tudományos eredmények tételes felsorolását tartalmazza. A dolgozat irodalomjegyzékkel és a táblázatok, ábrák stb. jegyzékével zár.

Csernicskó tíz precízen megfogalmazott kutatási kérdést, illetve feladatot tűzött ki maga elé, amelyeket megfelelő színvonalon és komplex módon teljesített. A dolgozat szisztematikusan és részletesen kimunkálja, továbbá szemlélteti, hogy a régióban alkalmazott nyelvpolitikát valamennyi korszakban számos tényező befolyásolta, így hatást gyakoroltak rá a nemzetközi politikai események, a szomszédos országok szándékai, a központi állam nyelvpolitikai törekvései, a régió etnopolitikai sajátosságai, valamint a lokális elitek saját nyelvi és nemzetiségi mozgalmi (vö. 171. lap). A szerzőnek a kutatás során egy sor, a szűkebb értelemben vett nyelvpolitikán túlmutató nyelvelméleti súlyú problémával is szembe kellett néznie, így például a nyelv és a nyelvváltozat fogalmával; koncentrált érvelésével és eljárás módjával egyet lehet érteni.

A dolgozat 391. és 398. lapja között a szerző 21 pontban foglalja össze kutatási eredményeit. Megállapításai, következtetései innovatívak, bírálóként mind a 21 pontot el tudom fogadni.

A dolgozat szerkesztése példás, mind a fejezete egymásraépülése, mint a gazdag szemléltető anyag (ábrák, képek stb.) átgondolt, precíz munka eredményét tükrözi. Ennek ellenére a 439. lap terjedelmű opusz néhány pontját kritikával illelhetjük. Ilyen részlet például a földrajzi nevek nem mindig egységes írásmódja, pl. egyazon zárójeles felsorolásban az 5. oldalon egyrészt *Poznant* említ (= új lengyelországi névváltozat), másrészt *Königsberget* (= a hagyományos német helységnév-változat). Egyébiránt az előbbi toponima korrekt lengyel írásmódja *Poznań*. Még ugyanannál a zárójelnél maradva: „Czesin” helyesen *Cieszyn*, arról nem is beszélve, hogy a „Szilézia” „Czesin” szembeállítás nem szerencsés, hiszen *Cieszyn* is Sziléziában van.

Az irodalomjegyzékben, amelyben – és ezt minden kritikai él nélkül említve – bibliográfiai elemként Leonyid Brezsnyev is feltűnik, néhány apróság igényelne pontosítást és/vagy egységesítést. Így egyes folyóirat-cikknél hiányzik a lapszámok megadása, pl. Szarka (1996). A bibliográfiai leírásban az *In* után általában van kettőspont, de pl. Gyurgyák (2017), Szereda (2009) és Szuhay (2011) esetében nincs. Az egyes tételek sorrendje tekintetében a 410. lapon Gritsenko (2007) megelőzi a Gritsenko (2001a)-t és (2001b)-t, holott másutt a sorrend kronologikus. A folyóiratok-cikkek kezelése nem egységes: az évfolyamok hol római számmal, hol arab számmal vannak megadva. A Maitz 2006-os tételnél a *Magyar Nyelv* 3. évfolyamának feltüntetése nyilván téves. A nem magyar nyelvű tételeknél a család- és a vezetéknev között általában – helyesen – vessző szerepel, de nem mindenütt, pl. Dezső (1996), Fedinec/Csernicskó (2010), Mokány (1996) stb. Lehet, hogy Csernicskó itt arra gondolt, hogy a magyar nemzeti-ségű (?) szerzőkkel kivételt tesz, de ezt az eljárást nem tartanám helyesnek, hiszen egy bibliográfiában az adott publikáció nyelve a döntő és nem a szerző (valós vagy vélt) nemzeti-etnikai hovatartozása.

Összegezve megállapítom, hogy értekezésével Csernicskó István a nyelvpolitika – mint az alkalmazott nyelvészet paradigmatis diszciplináris színterének – viszonylatában koncepciójában, tartalmában, módszereiben és részleteiben alaposan kimunkált, értékes munkát végzett. Bár a nyelvpolitikai elméleti keret mélyebb és szélesebb körű beágyazással az értekezés még meggyőzőbb lehetett volna, így is leszögezhető, hogy Csernicskó István műve interdiszciplináris megalapozottsága és gazdag tudományos

eredményei révén megfelel az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek. A szerző sok tekintetben a Tollefson-féle történeti-strukturális szemlélet, illetve módszer nyomán és a nyelvi ideológiák kimunkálásával, a nyelvi tájkép magyarázó elvének alkalmazásával sokrétű és alapos feltáró munkát végzett a kárpátaljai régió komplex nyelvpolitikai megközelítésével, azt dinamikusan változó folyamatként bemutatva, explicálva és értékelve. A tézisfüzet professzionálisan és informatívan foglalja össze a dolgozat tartalmi lényegét, valamint eredményeit.

Mindezek alapján meggyőződéssel támogatom az értekezés nyilvános vitára bocsátását (és amennyiben az sikeres lesz, Csernicskó István részére a nyelvtudomány területén az MTA doktora tudományos cím odaítélését).

Budapest, 2018. szeptember 30.



Földes Csaba, az MTA doktora
egyetemi tanár